

го. Робиться висновок про те, що у Статутах Великого князівства Литовського ще тільки намітилися органи, які мали здійснювати поліцейські функції в державі. Виконання цих функцій було спрямоване на забезпечення діяльності судових органів, на охорону правопорядку, перш за все, у судах.

Ключові слова: поліцейські функції, Статуту Великого князівства Литовського, віж, діцький, возний, судова система.

Summary

Petrovskiy V. M. the Constabulary functions in activity of judicial officials according with Statuts of the Grand Duchy of Lithuania. — Article.

In the article activity of judicial officials is examined in the Grand Duchy of Lithuania. Probed their jurisdiction, rights, duties according with Statuts of the Grand Duchy of Lithuania. Drawn a conclusion that in Statuts of the Grand Duchy of Lithuania organs which must were carry out constabulary functions in the state were only set yet. Implementation of these functions was directed on providing of activity of judicial bodies, on the guard of law and order, foremost, in courts.

Keywords: constabulary functions, Statuts of the Grand Duchy of Lithuania, vij, ditskiy, vozniy, judicial system.

УДК 340.15(474.5)“1588”:347.97/99

Г. В. Журбелюк

РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМ СУДОУСТРОЮ СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1588 Р.: ОСУЧАСНЕННЯ ДОСВІДУ

Проблеми судової реформи і організації судочинства в Україні піднімаються з часів запровадження в умовах незалежності нового демократичного порядку і спроб реорганізації трьох гілок влади. В цьому контексті актуалізувалися питання вивчення досвіду українства по реформуванню судової гілки влади у попередні періоди, адаптування суду до потреб суспільного розвитку. Досвід реформи суду (Бельський Сейм 1564 р.), поширення його на територію України займає гідне місце. Реформа, відгукуючись на нагальні потреби феодалізації, забезпечення надійного правового захисту для феодальної верхівки і шляхти, була дуже вдалою і за темпами проведення, і за загальним результатом впровадження оновленої системи судочинства. Розгляд її основних компонентів на базі аналізу Статутів Великого князівства Литовського дозволяє простежити її напрями і сутність. І якщо Другий Статут 1566 р. унормував основні структурні зміни у системі суду з введенням принципів становості і спеціалізації, більш чітко визначає судову ієрархію, то Третій Статут 1588 р. майже класично визначає судову процедуру, особливості функціонування шляхетської демократії в умовах дії Люблінської унії і спроб протидіяти анексії Речі Посполитої.

Разом з тим звернення до Третього Статуту актуально і через те, що, на думку українських і білоруських дослідників, на відміну від усіх тогочасних судейників Західної Європи, що здебільше кодифікували норми кримінального права, він найбільш повно відповідав потребам свого часу, охоплюючи майже усі сфери «суспільного життя, вміщаючи, крім кримінального, норми консти-

туційного, або державного, цивільного, спадкового, зобов'язального, земельного, шлюбно-сімейного, процесуального права, закріплюючи у судочинстві принцип єдності і взаємозалежності норм матеріального і процесуального права [1–6].

Статут, визначений видавцями Білорусі як видатний «загальноєвропейського кшталту помнік юридичної думки і правової культури періоду Відродження» [7, 9], створювався на основі ґрунтовної фахової переробки всього юридичного матеріалу, що містився у попередніх, Першому і Другому, Литовських статутах, у Сеймових постановах 1564, 1573, 1578, 1580, 1584 рр., у численних привілеях і постановах повітових сеймиків. Він був виконаний на високому теоретичному і технічному рівні, що яскраво відбилось і на формі, і на змісті Статуту. Так Третій Статут на відміну від попереднього збільшився лише на один розділ (їх стало 14), але значно збільшився 4-й розділ, який мав назву «Про суддів і суди» і містив усі норми щодо організації судочинства. Цей розділ у порівнянні з іншими розділами Статуту 1588 р. містив найбільшу кількість статей, що пояснюється нагальною потребою тогочасного суспільства у вдосконаленні всієї судової гілки влади. З усіх 487 артикулів 105 артикулів 4-го розділу прямо чи опосередковано відбивають еволюцію суспільно-політичного і економічного укладу життя, що відобразились відповідним чином на системі судочинства. Закріплюючи доволі значну державно-політичну самостійність ВКЛ, на протигагу Люблінській унії 1569 р., відбиваючи стрімкий процес феодалізації, Третій Статут яскраво демонструє дію принципів пріоритетності писаного права, суверенності держави, єдності права і охоплення ним усього державного простору, поділу влади на 3 гілки: законодавчу (Сейм), виконавчу (великий князь, адміністративний апарат), судову, що презентована Головним Литовським Трибуналом, підкоморськими і земськими судами, які, відбиваючи потреби нового часу, відрізнялись від інших виборністю кадрового складу і незалежністю від адміністрації, надвірні, комісарські і замкові (гродські) суди, що продовжували попередні традиції судоустрою. Таким же чином існували і доменіальні суди панів. Згідно з усталеними нормами кожний пан мав право щодо підданого свого, «непаслухмяного як у духовних, так і у свецьких справах, по разуменню своему покаратъ» (арт. 3 розд. 3) [7, 43].

Підготований високо кваліфікованими правниками, очолюваними канцлером Литви Л. Валовичем і підканцлером Л. Сапегою, Третій Статут здійснив юридичну фіксацію фактичних відносин, що склалися після утворення конфедерації 1569 р., демонструючи високі регулятивні можливості права для посилення феодальних устоїв життя. Статут підкреслює, що конфедерація ніяким чином, ні духовним, ні світським, верховенство над підданими не зменшує, послушенство підданих під панамі не псує [7, 43]. Одночасно Статут яскраво передає ідею захоплення духом Реформації, зафіксувавши в арт. 3 розд. 3 декілька важливих норм, згідно з якими великий князь (у тексті «гасподарь караль»), як верховний суддя, і відповідні державні органи мають не допустити ніякого роз'єднання, пролиття крові, забезпечувати спокій усіх підданих держави, незалежно від того, якого вчення вони дотримуються у своєму християнському віровизнанні, не карати винних відсудженням маєтностей, позбав-

ленням гідності, тюремним зневоленням і вигнанням. А у разі якщо з цієї причини виникнуть такі справи, то ніяким чином не допомагати, а під страхом осуду, здійснення лиш судового діяння (винесення справедливого рішення щодо тих, хто хоче учинити таку шкоду) справу доводити до вирішення. Так само діяти у цивільних справах у випадку порушення боргових зобов'язань і добровільної відмови Сторони від них.

У суді кожна Сторона відповідно до своїх зобов'язань діє «звичайним наступом права», тобто повністю підпорядковує себе праву для справедливого вирішення справи [7, 43]. Мета суду чітко визначена в арт. 38 розд. 4: «забезпеченні захисту правом, відновлення справедливості без затримки усім покривдженим» [7, 80], включаючи іноземців, щодо яких позов нічим не умалюється і ніякими причинами не відхилявся (арт. 28 розд. 4) [7, 74], із можливістю оскарження факту недобросовісного ведення справи (арт. 41, розд. 4) [7, 81].

Отже, визначення суспільного призначення права і суду, принципів формальної рівності у праві і обов'язкового доведення справи до прийняття рішення, прагнення до єднання підданих під єдиним правителем і правом, освяченість права приватної власності, неможливість одностороннього розірвання договору зобов'язання — ці основи судочинства, закладені у фундамент розквіту феодалної державності, мали своє органічне продовження, тому і дійшли із змінами до нашого часу.

Статут 1588 р. визначає принцип розширення сфер праворегулювання, тобто охоплення правом усіх можливих сфер життя тогочасного суспільства, про що свідчить перелік справ, за якими суди можуть розглянути позови. Статут називає позови господарські, дворні, земські, замкові, підкоморські, головного суду [7, 65]. При цьому Статут визначає (для запобігання тяганини) кінцевий термін розгляду кожної справи (арт. 18) [7, 69] із покладанням відповідальності в разі порушення цих термінів (арт. 42, розд. 4) [7, 81], і силу позовів, що триває протягом 1 сесії до її кінця, чим засвідчив передові позиції в Європі судочинства Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.

Йдучи назустріч вимогам шляхетської демократії, законодавець затвердив принцип виборності кандидатів у судді земських урядів, що також випереджало Європу майже на 100 років. У кожній землі і повіті на повітових сеймиках шляхти мали проходити вибори судових урядовців (арт. 1 розд. 4). У Статуті окреслені такі обмеження для забезпечення дієвості суду та відокремлення його від адміністрації: 1) кандидатами на посаду могли бути лише представники місцевої шляхти, а не нові поселенці, люди добрі і набожні, досвідчені і добропорядні, правосуб'єктні і осудні, обізнані у науці права і грамоті, піддані ВКЛ, мешканці цього повіту, що постійно жили у даній місцевості, добре знали межі, особливості повіту, мали земельний маєток у повіті, який він мав обслуговувати (арт. 1); 2) на сеймиках на кожну судову посаду обиралось по 4 кандидати, з яких одного затверджував король; 3) на посади суддів, підсудків, писарів не могли висуватись особи духовного стану, каштеляни, маршалки, земські урядники, судові старости, підкоморії (арт. 2); 4) при обранні до суду особи, що не могла претендувати на суддівські посади (бо вже обіймала певні посади),

вона мала покинути один з урядів, а в разі відмови така особа втрачала обидві посади (арт. 2); 5) в разі смерті урядника суду члени земського уряду мали повідомити про це короля (воеводу), на що він реагував листом, призначаючи час з'їзду повітового сеймику (за 4 тижні до означеного терміну) для проведення виборів урядника (арт. 1); 6) відповідний лист розголошувався у загальний порядок, схожий із розповсюдженням сеймових постанов (арт. 1) [7, 60–61]; 7) держава гарантувала безпеку і недоторканність особи судді, підсудка, писаря, возного (арт. 7) [7, 64]; 8) на сесіях земських і замкових судів з числа урядників обирався судовий посол для вального сейму (арт. 47) [7, 84]. Очевидно, така чітка регламентація збігалася з інтересами шляхти, а контролююча функція короля мала гарантувати організаційний порядок у судочинстві, дотримання судової процедури.

Для забезпечення правосуддя, об'єктивного розгляду справ Статут арт. 4 розд. 4 вводить такі норми процесуального права: 1) обов'язковість здійснення суду виключно суддею, а не ким іншим, із притягненням до відповідальності у разі незаконної підміни судді; 2) право позивача — шляхтича у разі присутності на судовому засіданні зразу 2 судових урядників, що присягнули у цьому земському суді, обрати одного з них для розгляду справи; 3) в разі тимчасового обрання писарем когось іншого для ведення записів протягом судового засідання підпис новообраного набував такої ж юридичної сили, як і підпис писаря; 4) введення обов'язку суду готувати і розсилати сторонам листи упоминальні про заборону ухилення від участі у суді і час проведення судового засідання. Такі правові листи разом з позовами у завіреному вигляді мали знаходитись у суді під контролем писаря [7, 62]. В арт. 25 йдеться про право і умови перегляду рішення суду [7, 73].

У Статуті визначено порядок матеріального забезпечення судочинства через сплату державі судових податків (так званий закон о судових пошлінах) на користь потерпілого із можливістю їх сплати позивачем у разі відмови сплатити «упертою стороною», відповідачем. У такому разі готувався судовий виконавчий лист, який ставав підставою стягнення цих грошей з маєтку «такого упертого» (арі. 5) [7, 63]. В разі оскарження судового рішення звернення з позовом до Панів-ради (так званий пересуд) сплачувався податок у 12 коп грошей (арт. 14) [7, 68]. Отже, усі необхідні аспекти фінансового забезпечення суду були унормовані.

Важливо відзначити, що із запровадженням реформою 1564 р. системи судів і судових повітів необхідно було налагодити її реальне, ефективне функціонування, забезпечуючи відокремлення судової влади від адміністрації. Так у Статуті 1588 р. визначені функції місцевих воєвод (владних представників держадміністрації) і владних суб'єктів судочинства, що діяли у судових повітах: суддів і підсудків, писарів і возних. Зокрема, воєводи, задля подолання традицій минувшини, мали обмежуватись у сваволі: вони мали лише слідкувати за порядком судочинства, не втручаючись у нього, лише контролювати збереженість урядових судових книг. Сприяти підбору кандидатур возних, затверджуючи їх після обрання (арт. 8) [7, 64].

У свою чергу, усі урядовці земські мали діяти у правовому полі, визначеному Статутом. Судді, що обирались шляхтою на сеймиках і затверджувались королем, мали однаково і одностайно, неупереджено і незалежно вирішувати справи усіх маєтків і станів (від найвищого до найнижчого, чиї маєтки були у тому повіті), крім маєтків, що належали до домену короля (арт. 1) [7, 61]. Писарі земські мали забезпечувати порядок подачі позовів із підготовкою їх до розгляду і подальшим збереженням для забезпечення послідовності і незалежності дій судової влади.

Уразі прийняття позову до розгляду писар повідомляв про це за 6 днів до початку сесії. У разі відмови за 4 дні до початку судової сесії писар особисто викликав позивача для її обґрунтування (арт. 18) [7, 70]. Судді, підсудки і писарі за 3 дні до сесії мали розпочати відкриття актових книг суду, в яких велось усе діловодство, для видачі виписок, внесення до реєстру нових позовів. Діяв принцип: хто раніше упишеться у реєстрі, той раніше буде судитись. При цьому писар слідкував за тим, щоб кількість викликів до суду представників сторін була не більшою за три (по одному разу протягом 1 дня), а в разі неявки закінчувалось визнанням сторони відсутньою і засуджувалось (адже участь у суді сторін після прийняття позову до розгляду була обов'язковою) (арт. 16) [7, 69]. Так само послідовно необхідно було слідкувати за виправленням помилок при неправильній постановці уряду щодо неявки сторін (арт. 40) [7, 80].

Ці імперативні норми, безумовно, сприяли підняттю рівня правової свідомості підданих та зміцненню авторитета суду, що сьогодні є невирішеною проблемою для України. Пригадаємо, що у першій половині XVII ст. навіть в умовах різкого загострення національної і класової боротьби українство активно зверталось до суду аж до початку Визвольної війни.

Доволі яскравим показником високого рівня організації судової гілки влади у Великому князівстві Литовському було введення інституту судових виконавців (посади возного) [8, 38], що чітко унормовано арт. 9 Статуту. Сама по собі посада возного була здебільше технічною, але ставлення до формування цього інституту і забезпечення бази його надійного і ефективного функціонування для підняття ролі судочинства просто вражає, доводячи той факт, що в організації судочинства нема незначних дрібниць. Дуже важливо вчасно врахувати все для забезпечення як організаційно-процесуальної, так і матеріально-технічної сторони судочинства. У цьому відношенні Статут 1588 р. є достатньо показовим.

Щодо підбору кандидатур возного, то вимоги, порівняно із процедурою щодо обрання суддівського корпусу, були значно ліберальнішими: шляхта обирала кандидатів з представників свого стану, з осіб маєтних, добрих, добропорядних, віри годної, осілих. Так само, як судді, вони приносили присягу із отриманням посвідчення і внесенням імені у земську і замкову актові книги. У клятві возного, зокрема, йшлося про обов'язок бути справедливим, вірним своїй судовій справі, працювати сумлінно, без тяганини, вигаданих відмовок, ні за обіцянки, подарунки, ні через страх, неприязнь до когось, не боячись погроз, тільки згідно з Богом.

Статут 1588 р. поряд із переліком прямих функціональних обов'язків возного (викликом до суду, прийняттям присяг учасників судового розгляду, видачею ним усіх необхідних виписок із судових справ, веденням судових записів протягом сесії із фіксацією усіх заяв, доставкою необхідної документації) вказує на участь його у досудовому слідстві. Наприклад, за дорученням суду (чи на прохання зацікавленої сторони) він мав здійснювати огляд місця злочину (розбоїв, побоїв, поранень, інших кривавих справ), огляд постраждалої сторони із визначенням факту і розмірів завданої шкоди. Фіксація мала проводитись не пізніше 2 днів у актовій книзі суду з печаткою суду і підписами потерпілих. Отже, постать возного і його робота у суді набували особливого значення у судовому розгляді, тому потребували і особливого контролю. Цілком логічно, що для забезпечення об'єктивності його свідчень вводилась норма про обов'язковість присутності 2 шляхтичів для підтвердження факту злочину і правдивості наданих возним свідчень. У разі фіксації возним наслідків хлопських бійок Статут 1588 р. був послабленим, дозволяючи проведення огляду без участі шляхтичів. Однозначно суворими були норми в разі, якщо возний діяв несправедливо, мав мотивом свою користь чи шкоду сторони або суду (якщо возний своїми діями, наприклад, призвів до пропуску терміну судового розгляду) і це було доведено відповідними доказами — на нього покладалась відповідальність у вигляді осуду, чи тюремного ув'язнення до 12 діб, чи відшкодування нанесеної ним матеріальної шкоди, а у виключних умовах за брехливі свідчення могла присуджуватись навіть смерть [7, 65]. Одночасно визначались умови матеріального утримання возного із спробою справедливо визначити розмір оплати його послуг і не допустити його підкупу (арт. 10) [7, 66]. Отже, на прикладі унормування судового статусу возного видно не тільки значення процесуальних питань, а й спроби влади вирішувати їх задля забезпечення усієї оновленої системи суду, посилення її ролі в суспільному розвитку. Процес використали цілеспрямовано і ефективно, що для сучасного розвитку українства з його судоустроєм особливо актуально.

Усі досягнення суду стали наслідком тривалої борни у протистоянні магнатів і шляхти, але об'єктивний процес суспільного розвитку приводив до неминучого зближення їх, що свідчило про потребу правового забезпечення спільних соціально-економічних інтересів та координації їх дій у царині політичної влади. Норми процесуального права з чіткою регламентацією дій суб'єктів судочинства, стадій розгляду справ у станових і спеціалізованих судах сприяло об'єктивному процесу посилення феодалів через формалізацію імунітету, отже суд і процес, унормовані Статутом, ставали надійним засобом правового захисту феодалів, соціальної опори влади. Разом з тим владою ВКЛ зроблено крок до забезпечення спокою усіх підданих держави, незалежно від стану і свого християнського віровизнання. Тобто поступове відокремлення суду від адміністрації з розширенням гарантій правового захисту своїм підданим, з визначенням правом загальнодержавних цінностей не тільки сприяло перетворенню суду в подальшому в самостійну гілку влади, але й започатковувало появу

нового типу правової свідомості, принципів верховенства права, що ставало новою ознакою шляхетської демократії.

Література

1. Василенко М. Очерк по истории Западной Руси и Украины. — К., 1916.
2. Грушевський М. Історія України-Руси: У 10 т. Т. 4. — К., 1993.
3. Чубатий М. Огляд історії українського права. — Мюнхен; К., 1994.
4. Тищик Б., Вівчаренко О. Суспільно-політичний лад і право України у складі Литовської держави та Речі Посполитої. — Івано-Франківськ, 1996.
5. Прадмова / Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Академ. віцання: Тэксты. — Мінск, 1989.
6. Палдайте-Васіляўскіе А. В. Кириличні списки II Літоўскага Статуту. — Л., 2004. — 176 с.
7. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / Пер. на бел. мову А. Шагун. — Мінськ, 2002. — 207 с.
8. Словарь древ. актового языка Сев.-Зап. края и Царства Пол. — Вильно, 1874. — 357 с.

Анотація

Журбелюк Г. В. Регулювання проблем судострою Статутом Великого князівства Литовського 1588 року: осучаснення досвіду. — Стаття.

У статті автором розглядається питання організації судочинства відповідно до запровадження певних змін до Статуту 1588 року крізь призму політичної боротьби магнатів та шляхти у Великому князівстві Литовському, які прагнули розробити надійний засіб захисту своїх інтересів у державі.

Ключові слова: судострій, Статут Великого князівства Литовського 1588 року, судовий процес, актові книги.

Summary

Zhurbelyuk G. V. Adjusting of problems of justice system by Statut of the Grand Duchy of Lithuania 1588: modernization of experience. — Article.

In the article an author is examine the question of organization of the legal proceeding in accordance with introduction of certain changes to Statut 1588 through the prism of political fight of magnates and gentry in Grand Duchy of Lithuania, which aimed to develop the reliable mean of defence of the interests in the state.

Keywords: justice sistem, Statut of the Grand Duchy of Lithuania 1588, judicial process, act books.

УДК 340.15(474.5)“1566”:347.99

О. І. Резнік

СКЛАД ТА КОМПЕТЕНЦІЯ ПІДКОМОРСЬКИХ СУДІВ ЗА СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1566 РОКУ

В історії суду і судового процесу в Україні особливе місце займає литовсько-руський період та його пам'ятки національного законодавства — Литовські Статути. Литовські Статути — це законники Великого князівства Литовського (далі — ВКЛ), що складала його правову основу.

Статути видавалися у 1529, 1566 і 1588 роках. Статути ВКЛ юридично оформили інституції верховної влади і судові інституції ВКЛ: Перший Ста-